

POPKOMUNIZM

Doświadczenie komunizmu
a kultura popularna

POPKOMUNIZM

Doświadczenie komunizmu a kultura popularna

Pod redakcją Magdaleny Bogusławskiej i Zuzanny Grębeckiej

© Copyright by Wydawnictwo LIBRON
Kraków 2010

ISBN 978-83-62196-10-4

Recenzenci: prof. dr hab. Roch Sulima, dr hab. Piotr Zwierzchowski prof. UKW

SERIA „WSCHÓD – ZACHÓD – KONFRONTACJE”

Komitet Redakcyjny:

Douglas Clayton, Jurij Domanskij, Zuzanna Grębecka (sekretarz), Andrzej de Lazari,
Elżbieta Przybył-Sadowska, Jakub Sadowski (sekretarz), Wiktor Skrunda, Leszek Szaruga,
Wasilij Szczukin, Dorota Urbanek (przewodnicząca)

Publikacja dofinansowana przez Wydział Polonistyki Uniwersytetu Warszawskiego
i Stowarzyszenie Katedra Kultury

Redakcja naukowa: Magdalena Bogusławska, Zuzanna Grębecka

Redakcja techniczna: Patrycja Chajęcka, Dominika Frąckiewicz

Korekta: Elwira Zapalowska

Opracowanie indeksów: Zuzanna Grębecka

Skład: Małgorzata Piwowarczyk

Projekt okładki: Ryszard Kajzer

LIBRON

Wydawnictwo LIBRON – Filip Lohner

ul. Ujejskiego 8/1

31-121 Kraków

tel. 12 628 05 12

e-mail: office@libron.pl

www.libron.pl

SPIS TREŚCI

	Wstęp: <i>Doświadczenie komunizmu a kultura popularna</i>	7
CZĘŚĆ I: MODELE I WYPACZENIA		
Eryk Krasucki	<i>Masowa kultura socjalistyczna. W poszukiwaniu definicji na przełomie lat pięćdziesiątych i sześćdziesiątych XX wieku</i>	13
Василий ШУКИН (Wasilij Szczukin)	<i>Нашей юности полет, или о некоторых архаизмах коммунизма</i>	23
Jakub Sadowski	<i>Wysoka? Ludowa? Masowa? Elitarna? Radziecka totalitarna kultura artystyczna o sobie samej</i>	41
Weronika Bryl-Roman	<i>Polski vintage – odkrywanie peerelowskiego designu</i>	51
Justyna Jaworska	<i>Na wersalce, czyli sztafaż PRL-u w teatrze współczesnym</i>	61
Danuta Sosnowska	<i>Mieszkański komunizm i hippisowski bunt oczyma czeskiego skandalisty (powieść ... a bude hůř Jana Pelca)</i>	69
Marek Jeziński	<i>Nowomowa w krzywym zwierciadle. Komizm polityczny Postępowca Sławomira Mrożka</i>	89
Dorota Skotarczak	<i>Pierwsze i drugie życie powieści milicyjnej</i>	101
Maciej Wycinek	<i>Kapitan Żbik – fenomen propagandy PRL-u (1967–1982)</i>	111
Paweł Miedziński	<i>Ucząc bawi, bawiąc uczy, czyli o propagandowej treści peerelowskich komiksów na przykładzie „Magazynu Opowieści Rysunkowych RELAX”</i>	125
Patrycjusz Pająk	<i>Czeska komedia dla początkujących (szkic z historii gatunku)</i>	139
Patrycjusz Pająk	<i>Z dziejów czeskiego horroru literackiego i filmowego w czasach komunizmu</i>	149
Marcin Niemojewski	<i>Horror filmowy w czasach PRL-u: peryferia kultury popularnej, kultura popularna na peryferiach</i>	169
Tomasz Rakowski	<i>Rozwiązanie Hydrozagadki</i>	187

CZĘŚĆ II: PRZEKODOWANIA I NOSTALGIE

Halina Kudlińska	<i>Drugie życie imperium znaków, czyli o symbolice komunizmu w tekstach polisemiotycznych w Rosji na przełomie XX i XXI wieku</i>	195
Katarzyna Górka	<i>Nostalgia za PRL-em i ostalgią</i>	217
Robert Kulmiński	<i>Major Zeman znowu nadaje. Kilka uwag o kulturze repetycji</i>	229
Paulina Haratyk	<i>Cioty tęsknią za PRL-em. Nostalgia za minioną epoką jako podstawa świata fantazmatycznego bohaterek Lubiewa Michała Witkowskiego</i>	241
Magdalena Bogusławska	<i>Tito od kuchni. Popularne (re)konstrukcje obrazu komunistycznej Jugosławii</i>	251
Katarzyna Binda	<i>Zastawą 750 po Jugosławii</i>	271
Monika Golonka-Czajkowska	<i>Podróż do krainy zwaną Nową Hutą, czyli o komunizmie jako atrakcji turystycznej</i>	287
Patryk Wasiak	<i>Realne i wirtualne zwiędzanie elektronni w Czarnobylu</i>	303
Zuzanna Grębecka	<i>Między śmiechem a nostalgią – powroty do komunistycznej przeszłości</i>	321

MAŁY SŁOWNIK POPKOMUNIZMU	345
----------------------------------	-----

NOTY O AUTORACH	377
------------------------	-----

INDEKSY	385
----------------	-----

<i>Indeks osób</i>	387
--------------------	-----

<i>Indeks postaci mitycznych, literackich i fikcyjnych</i>	406
--	-----

<i>Indeks nazw geograficznych i geopolitycznych</i>	410
---	-----

<i>Indeks instytucji, organizacji i ugrupowań</i>	415
---	-----

<i>Indeks audionowizualistów</i>	419
----------------------------------	-----

<i>Indeks materiałów typograficznych</i>	425
--	-----

<i>Indeks artefaktów</i>	429
--------------------------	-----

Summary	431
---------	-----

Doświadczenie komunizmu a kultura popularna

Badania kultury i społeczeństwa państw komunistycznych stają się od kilku lat coraz częściej eksplorowanym obszarem zainteresowań humanistyki. Powstają kolejne monografie i zbiory artykułów, organizowane są konferencje i sympozja¹. Ostatnio dużo uwagi zaczyna się poświęcać szeroko rozumianej antropologii codzienności krajów demokracji ludowej. Ufamy, że niniejszy tom, tak ze względu na swą interdyscyplinarność, jak i zasięg terytorialny przedstawionych w nim rozpoznań, będzie stanowić istotny głos w owej debacie.

Zaproponowany przez nas termin *popkomunizm* łączy w sobie problematykę badań nad antropologią komunizmu i kulturą popularną. Używamy określenia *antropologia komunizmu*, by wskazać, że interesuje nas zarówno ideologia komunistyczna jako element życia społecznego, jak i szeroko – antropologicznie właśnie – rozumiana kultura, która tworzyła się w krajach komunistycznych. Zakładamy przy tym, że istnieje wyraźny związek pomiędzy drobnymi zjawiskami, przedmiotami, zachowaniami dnia codziennego, a systemem politycznym, w jakim powstały.

Wprowadzając termin *popkomunizm*, mieliśmy też na uwadze rozróżnienie między kulturą popularną a kulturą masową. Nie jest ono powszechnie uznawane w naukach społecznych, gdzie wielu badaczy traktuje oba pojęcia synonimicznie. Jednak w naszym odczuciu to pierwsze odwołuje się do mechanizmów oddolnych, do popularności pewnych treści wśród odbiorców, natomiast to drugie wiąże się z mechanizmem masowej produkcji i rozpowszechniania danych artefaktów. Dodatkowo, o ile o kulturze popularnej można mówić w kontekście dowolnego okresu historycznego i dowolnego obszaru geograficznego, o tyle kultura masowa ma swój wyraźny indeks czasowo-przestrzenny. Jej uformowanie związane jest z określonymi, charakterystycznymi dla nowożytności, procesami cywilizacyjnymi i demograficznymi, ma ona także swoje drogi rozprzestrzeniania, wiodące od rozwiniętych krajów kapitalistycznych².

Przy takim rozumieniu obu terminów jest oczywiste, że kultura masowa bywała wykorzystywana w państwach totalitarnych i autorytarnych, w tym w pań-

¹ Zob. Z. Grębecka, *O potrzebie antropologii komunizmu. Rozpoznanie wstępne*, w: *Sploty kultury*, red. N. Dolowy-Rybińska, A. Gronowska, A. Karpowicz, I. Piotrowski, P. Rodak, Warszawa 2010, s. 158–201.

² Spośród licznych opracowań na ten temat zob. przede wszystkim J. Ortega y Gasset, *Bunt mas i inne pisma socjologiczne*, przeł. P. Niklewicz i H. Woźniakowski, Warszawa 1982, D. Strinati, *Wprowadzenie do kultury popularnej*, przeł. W. J. Burszta, Poznań 1998 i zbiór *Kultura masowa*, red. Cz. Miłosz, I wyd. Paryż 1959.

stwach komunistycznych, do szerzenia ideologii. Temu zagadnieniu poświęcono już zresztą obszerne opracowania. Ciekawszy i mniej oczywisty jest związek ideologii komunistycznej i kultury popularnej. Rodzi się też pytanie, czy wszystkie dzieła kwalifikujące się jako wytwory komunistycznej kultury masowej można zaliczyć do kultury popularnej. Powieść milicyjną – ukształtowany w Polsce Ludowej specyficzny rodzaj kryminału – zapewne tak, podobnie jak „kolorowe zeszyty”, czyli komiks na usługach ideologii komunistycznej. Są jednak takie, których popularność można podać w wątpliwość. Inne z kolei elementy kultury komunistycznej, jak choćby tworzona przez nią specyficzna nowomowa, funkcjonowały w kulturze popularnej w wersji sparodiowanej.

Osobnym polem badawczym jest współczesny alians kultury popularnej i komunizmu, a dokładnie konsumowanie przez tę pierwszą treści związanych zarówno z elementami ideologii komunistycznej, jak i życia codziennego w krajach demokracji ludowej. Trzeba tu podkreślić, że zainteresowanie owymi treściami rozpoczęło się wyraźnie w obrębie kultury popularnej – wyrażając się w postaci uznanych za kultowe przedmiotów-symboli dawnych czasów, jak saturator, pralka „Frania” czy samochód „Syrenka”³, internetowych stron fanowskich, niezależnych pokazów filmowych, wystrojów lokali czy imprez utrzymanych w duchu „tamtych lat”. Dopiero później „moda na komunizm” przybrała formę produkcji płyt z muzyką czy kronikami filmowymi, serii podkładek pod napoje *Człar PRL-u* i innych podobnych „okołokomunistycznych gadżetów”, przenosząc owo zjawisko w struktury komunikacyjne kultury masowej. Stąd nostalgiczno-komercyjne próby ożywienia dawnych komunistycznych bohaterów masowej wyobraźni, powroty filmowe i literackie, czy wreszcie wykorzystywanie pewnych atrybutów i poetyki w reklamie.

W publicystyce termin *popkomunizm* bywa używany w znaczeniu zabawy w komunizm, zwłaszcza w odniesieniu do zachodnich fascynacji ideologią komunistyczną, charakterystycznych na przykład dla pokolenia '68. Publicyści stosują go również do opisu dokonywanej przez kulturę popularną wulgaryzacji czy trywializacji komunizmu – zarówno jako ideologii, jak i formacji kulturowej. W końcu termin ten pojawia się też jako dyskredytacja postaw pewnych formacji politycznych.

Na potrzeby naszych badań stosujemy ów termin w innym, neutralnym znaczeniu. Oczywiście, podejmując tematykę tak żywą w społeczeństwach postkomunistycznych, nie sposób uniknąć, w pewnej mierze, ocen badanej rzeczywistości. Jednak proponowane przez nas użycie pojęcia *popkomunizm* – jako kategorii poznawczej – ma mieć w pierwszym rzędzie charakter opisowy, nie zaś wartościujący.

³ Zob. poświęcony syrence szkic Rocha Sulimy, *Wprowadzenie do semiotyki śmieci*, w: tegoż, *Antropologia codzienności*, Kraków 2000.

Zebrane w tomie artykuły dotyczą krajów Europy Środkowej i Wschodniej – Polski (PRL), Czech (Czechosłowacji), Rosji, Ukrainy (wybranych krajów byłego ZSRR), Niemiec (NRD), a także Europy Południowo-Wschodniej (terenów dawnej Jugosławii) – dla których doświadczenie komunizmu stanowi ważny punkt odniesienia, organizujący je w szczególną wspólnotę pamięci, jest przy tym istotnym czynnikiem określającym ich kulturową autorefleksję jako społeczeństw postsocjalistycznych.

Tom podzielony jest na dwie części. W pierwszej, zatytułowanej *Modele i wy-paczenia*, zamieszczono artykuły ukazujące relacje pomiędzy osadzonym mocno w ideologii projektem kultury popularnej/masowej a jego konkretnymi realizacjami – wymykającymi się schematom, nieformalnymi, nierzadko też ulegającymi deformacjom czy patologiom. Te napięcia są dla autorów inspiracją do pytań o mechanizmy wyobraźni potocznej w warunkach totalitarnych oraz w obliczu rozpadu systemu, a także pytań o aksjologiczny wymiar zjawisk komunistycznej kultury.

W części drugiej tomu, pt. *Przekodowania i nostalgje*, zebrane zostały teksty, które dotyczą nostalgicznych oraz ludycznych transpozycji komunistycznego dziedzictwa, dokonywanych współcześnie na gruncie kultury popularnej i przybierających formę dekonstrukcji kodów semiotycznych, powrotów filmowych i literackich, komercyjnych prób ożywienia fenomenów epoki, a także emocjonalnych z nią utożsamień.

Aneks do niniejszej publikacji jest *Mały słownik popkomunizmu*, stanowiący zbiór autorskich haseł związanych przedmiotowo z zawartymi w niej artykułami.

Zebrane w tym tomie – pierwszym z serii – teksty stanowią efekt pracy nieformalnego zespołu badawczego, zajmującego się problematyką antropologii komunizmu. Zespół działa od 2008 roku i stanowi interdyscyplinarne grono badaczy z wielu ośrodków, składające się z antropologów kultury, socjologów, historyków, historyków sztuki, literaturoznawców, filmoznawców i politologów. Prace zespołu trwają do dziś.

Magdalena Bogusławska
Zuzanna Grębecka
Jakub Sadowski